

Kérek egy Joffrét

Gondolatok a könyvtárban

Olvasom Robert Aron *Les grands dossiers de l'histoire contemporaine* című könyvét, s különösen a Pétainre és Lavalra vonatkozó négy fejezetet; óvatosan haladok a szövegben, mert a szenttelen s tárgyilagosságot mutató hangra ma már nyomban gyanút fogok; a nyíltan elfogultak legalább nyitott rostéllyal támadnak — elfogulatlanokat pedig eddig nem ismertem. Különösen, ha történelemről van szó. S különösen az ilyen adatolt, esszé és publicisztika között mozgó írások esetében, amilyen a Robert Aroné: a történelem *anyaga*, materiája csak arra szolgálhat, mint légnyomás a csőpostában, hogy a címzetthez juttassa a szerző álláspontját. Szemben a másokéval.

Persze, azért eltűnődöm a végül is egészen naivnak tűnő Pétain-en; Aron szerint a „két Pétain” — az, aki győzött Verdunnél a németek ellen, és az, akit a németek állítottak a maradék Franciaország (Vichy) élére — egy és ugyanaz; nem Pétain változott, csak a körülmények, s bűne főként: az anakronizmus. A rejtett gondolatmenet: Pétain megbecsülhetetlen bűne mindössze annyi, hogy ragaszkodott idejét múlta érényeihez. De hát, istenem, melyikünk alakíthatja, igazíthatja érényeit szüntelenül a változó történelemhez? Pétain ugyanazokkal a fegyverekkel akart győzni a második világháborúban, mint amelyeket győzelmesen próbált ki az elsőben; akkor hadászati elképzelése megelőzte korát, s ezért találkozott értetlenséggel, majd amikor a győzelem igazolta, többé tapodtat sem mozdult mellőle, hiába futott el mellette láncaltapokon a katonai történelem; Pétain nem bízott a tankokban és páncélosokban... Az értetlenség ezúttal elavult szemléletének szólt. Valami hasonló történt vele a politikában is: patriarkális és gyermekded elképzelése lett volna államfői szerepéről, „bölcsek megalkuvásainak” szükségességéről a Hon érdekében — s talán csak akkor döbrent rá valódi helyzetére, amikor a hitleri hatalom még őt, az agg államfőt is deportálta a Duna partjára, Sigmaringenbe, az ősi Hohenzollern kastélyba, amelynek tornyára, álnokul — önkéntes tartózkodásnak tüntetni föl az öreg marsall jelenlétét! — kitűzték a vichy-i kormány trikolóráját. Amelyet az áruló Pétain, dicséretére legyen mondva, leszedettet! Negyvenötben a 89 éves árulót halálra ítélik, nevét törlik a Francia Akadémia tagjainak sorából, aztán a halálos ítéletet „életfogytiglan”-ra változtatják: d'Yeu szigetén hal meg 1951-ben, 95 éves korában... Pierre Laval, a másik halálra ítélt „együttműködő” arcképe ma is gyermek- s kamaszkorom képeslapjairól emlékszem (s nyakraválójára, lévén, hogy én a nevéből származtattam a „lavallière”-t, azt a „nagy csokornyakkendőt”, ahogy a szótár fordítja — nem tudván, hogy ez La Vallière kisaszszonyról nyerte el nevét az örök divatban, azaz Louise de la Baume Le Blanc La Vallière-től, ettől a „duchesse”-től, XIV. Lajos kedvesétől — „favorite de Louis XIV”, mondja tapintatosan a Larousse, egy lappal azután, amelyen a cégalapító Pierre Larousse-nak [1817—1875] is csak 8 és fél sort után szerényen). Ár és apály hullámmozgásában, a napi politika szükségleteinek megfelelően alakulnak gyakorta a képek: természetes, hogy a fasizmus rémuralmának, a háború iszonyatának a tűzében senki sem állhatott oda dekálni: hogy valamely háborús bűnös és áruló szubjektive hogyan viszonyult objektív történelmi szerepéhez, s hogy e szerepen belül s amellet kiváló krizantém-kertész, egyháztörténész vagy nagyapa volt; aztán, amikor átlép rajta a történelem, amikor már annyi szerepe sincs, hogy sorával megszilárdítsa az emberi igazságszolgáltatásba vetett, oly szükséges hitét, amikor negatív ikonként sincs már szükség rá, jöhet az „árnyaltabb ábrázolás”, s a krizantém; olykor az igazolás és öngazolás — akár a hóhér meghatott mosolya is. Hitlertől Pétain marsallig, Antonescu marsallig, Horthy kormányzó úrig sokan jelennek meg ilyenkor rózsával a gomblyukukban avagy ibolyával a kezükben. Persze, a hatalom csak kisemberek sokaságával együtt követheti el bűneit; az

emberi elme azért is pokolgép, mert mindenre talál bölcséleti, erkölcsi, politikai és egyéb magyarázatot, a kollaboráns lélekrajzáshoz tartozik, hogy nem is egészen alaptalannak látszó öngazolásokba kapaszkodik. („Vállaltam, mert a *körön belül* szolgálásokat tehettem népemnek, enyhíthettem a nyomást, embereket menthettem meg — tudtam, csak megvetés és gyűlölet lesz a fizetségem, de azt is tudtam: keserűbb és mélyebb hősiesség az enyém, a szolgálalkység és az árulás látszatát vállaltam a szép, romantikus és boldog hősi halál helyett, de éppúgy az élettellem fizetek azért, hogy népemet szolgáljam, mint a barikádok mártírja, csak hogy az én tetememet le is köpi a nép, amelyért titkon feláldoztam magam...” Figyelemre méltó.)

A sarki boltban sós túrót vásároltam; talán ez az a sarok, a bukaresti Calea Moșilor és Bulevardul Republicii sarka, amelynek hajdani fényképe Nagy István önéletrajzi regényének műmellékletében szerepel; a lakásommal szembeni kerületi milícia épületének alagsorában ült egyik letartóztatása idején Nagy István és később Majtényi Erik is; a zöld műanyag tasakba csomagolt sóstúróval bemegyek a cukrászdába (akár innen is készülhetett ötven évvel ezelőt a *Ki a sánc alól* végén közölt fotó), és egy Joffrét rendelék: jóízű, kesernyés, cilinderek alakú kis csokoládékrémes sütemény. (B. B. A. Bécsből jött ennek a kesernyés csokoládéíznek a sóvárgásával az inyen, elmentünk a Capșába, annyira kívánta a Joffrét, de hát nem volt, a víz meleg volt stb. — B. B. A. öt perc alatt elfelejtette a kint töltött 15-20 évet, a felelőst kereste, és úgy reklamált, mintha az *Utunk* szerkesztője lenne; csak azt nem mondta, hogy *megírja az újságban...* Hiába, na: otthon érezte magát! Csak a mindig realistább É. csitítgatta...) A Joffre a legjobb bukaresti édesség, és szavatoltan biztosítja Joseph Jacques Césaire Joffre francia tábornagy örökléttségét. Amiként — ezt másutt részletesebben megírtam — a hajdani világ fiákerei a Szent Fiacriusét, mert Párizsban a róla elnevezett utcában és vendégfogadó előtt álltak 1640-től a bérkocsisok. (Saint-Fiacre skót vagy ír trónörökös volt, IV. Jenő fia, önként lemondott jogairól, s a franciaországi Maux vidéken a pusztába vonult; 670 augusztusában halt meg; semmiképp sem akart hatalmat, pompát és hírnevet; honnan tudhatta volna, hogy a bérkocsisok felülteik maguk mellé a bakra, és örökkévalóbbá teszik nevét, mintha negyven évig uralkodott volna Skóciában?)

Honnan vajon mértéktelen hiúságunk — ha nem biológiai expanzió-vágyunk szublimálásából? de mi az oka-kulcsa annak az ostoba önáltatásnak, amely miatt halálfelelmünket némiképp enyhíti a szellemi halhatatlanság reménye? Mondják, Marin Preda bevégzettnek hitte földi küldetését. Miért lenne könnyebb meghalnia annak, aki remekműveket tud maga mögött? Ostobaság. Fordítva igazabb lenne. A maximumnak nincs határa. Ha Preda még húsz évet él. Ha József Attila. Ha Petőfi.

(1980 elején) Montaigne-t olvasom Réz Ádám bravúros fordításában; azt írja a gyönyörökről, hogy „se utánuk, se előttük nem kell futni, el kell fogadni őket”. A vasárnapomat ez az esszé ragyogja be, s mint kamaszok jó cowboyfilm után, ha ugrándoznak s verekednek, a rettenthetetlen főhős helyébe képzelvem magukat, én is igazodom az élményhez; már-már oly bölcsnek érzem magam, mint ez az öregúr, ki — az *Esszékhez* mellékelt Virginia Woolf-tanulmányban olvasom — az egyetlen volt a világirodalomban, aki le tudta rajzolni magát... A halál és az öregedés körül forog *A tapasztalásról* című írása, de hát André Gide-nek van igaza: „Mi újat adott [Montaigne] a világnak? Önmagának az ismeretét [...]”, de az emberi lény, akit feldezt a leleplez, oly hiteles, oly igaz, hogy az *Essai* minden olvasója magára ismer benne [...].” A 105 kötetes *Officina Könyvtár* 5. köteteként jelentek meg 1941-ben, *Montaigne legszebb lapjai* címmel, André Gide válogatásában, s kétszer került e kedvenc gyűjtemény tulajdonomba: kevéssel megjelenése után, ám mégis antikváriumból, a fellengzősen Dantéről elkeresztelt temesvári könyv-lebűjből, a Dózsa György megégetésének emlékére emelt temesvári Máriaszobortól egy ugránsyira működő pincéből, amelyben a nem Alighieri névre hallgatató, ám nagy orrú mester jóvoltából békésen megért egymás mellett az olesó sárga fedelű, s az a fekete-zöld nagy Babits, amelyre nyolc napig alkudoztam, naponta kétszer. A raktárkészlet alattomos belső kapcsolódása akaratlanul s bölcs szellemi küldetést teljesített: banikért tankönyveiket elkótyavetyélő, avagy detektívregényekért, netalántán a titkon akkor is virágzó pikáns és illusztrált irodalomért beukkkantó kamaszok szeme s keze előbb-utóbb szomszéd polcokra is tévedt, s kezdetben tán sznobériából (én először Immanuel Kanttól *A tiszta ész kritikáját* vettem meg — németül!), azután lassan kialakuló szellemi szokásból és szükségből

matattunk naponta a poros és tündöklő elegyben: innen került ágyam mögé az *Idegen költők*, e bűvös Kosztolányi-antológia, meg *A romlás virágai*, egy szép, kék fedelű, de ellenszenves Strindberg és rendre Szabó Dezso zuhatagerejű könyvei, a *Segítség*, az *Ólj*, *Az elsodort falu*, *Az egész látóhatár*, majd az első Maillol-album, amelynek szoborfotóit szénrel, ceruzával végkimerülésig másoltam, míg a telt női torzók álmomban is megmozdultak, s mellém kucorodtak. De az *Officina Könyvtár* pasztellszínű, elegáns, kemény kartonfedelű, csillagocskákkal díszített kötetes-kéit mániákus rajongással vadásztam; s noha mindenféle kataklizmák, bombázások és költözések kisodorták-kiszórták e könyvecskéket (egyedül Komnéná Anna Pasuth előszavazta és fordította *Alexiasa* maradt meg az akkori szerzeményeimből), szerepük mégis túlnőtt személyes olvasói élményeimen. A *Régi olasz novellák*, Bonfini *Mátyás királya*, Plutarchos, Machiavelli és Nagy Frigyes *II principéje*, Marcus Aurelius, Montesquieu, Bölöni Farkas amerikai útinaplója (és Marco Polo és Columbus), Morus *Utópiája*; a *Candide*, az *Énekek éneke*. Majd jóval 44 után Illés Béla (ha jól emlékszem: erősen piros fedelű) *Spartacusa* (amely oly férfiasan készített elő a Howard Fastéra), Saint-Simon és a 48—49 *a napilapok tükrében*; ha testi mivoltukban el is tűntek polcomról e kemény fedelű kötetek, bennem megmaradtak, miként a teljesség csaló és vigasztaló látszata, mámoros kapkodás az ingyencfalatok után; csaló, mondom, mert műveltségpótléknak tűnik, holott inycsiklandozás volt, szellemi kikiáltó és behívogató; már hogye kapott volna az ember ké-sőbb két kézzel Devecseri Szophoklész- és Euripidész- és Arisztophanész-fordításai után, ha előbb a kecses *Officinában* éppen a *Lysistratét* olvasta!

Az ünnepelt *Téka*-sorozat, tessék jól megfigyelni, valójában nemes plágium, az *Officina* elveinek alkalmazása hazai szükségleteinkre. Az Irodalmi Kiadó főszerkesztője voltam huszonhat évvel az első *Officina*-kötet megjelenése, illetve tizenkilenc évvel az utolsó kibocsátása után, amikor még *Téka* felirat nélkül, csak egy vonallal a borítón, az első kísérleti „pre-téka” kötetet kiadtam: Szabó Lőrinc lírai rekviemét százhusz szonettben (*A huszonhatodik év*), kíváncsiságból fűzött és kötött változatban is. Néhai Konzsa Juditra bízam a gondozását, Bálint Lajosra a műszaki szerkesztést. Az *Officina* fennállásának nyolc éve alatt 105 kötetet adott ki; a *Téka* immár meghaladta e számot. (Egyébként: néhai Csehi Gyulával a sorozat születési körülményeiről írott egyik cikkében közölt néves adatokat magánlevélben tisztáztuk; nem is bábáskodásom fölötti büszke hiúságom igényelte a négy-szemközti tisztázást, hanem a hiteles szellemi életrajzom.)

Másodszor a Gide-féle Montaigne-válogatást ugyanabban a kiadásban Deák Tamástól kaptam megható születésnap ajándékként: 1959-ben. Az ajánlás fölött felkiáltójeles „30” figyelmeztetett koromra, s arra, hogy öregszem; a tulajdonosi bejegyzés szerint Tamás 1947-ben szerezte, egész (inflációs) vagyon ellenében.

Most böngészgetve hasonlítgatom össze Kürti Pál 1941-es tolmácsolását Réz Ádám új, *Nagyvilág*belijével, s noha én a Kürti-én nevelkedtem, az újabb szöveg lépésről lépésre kiszorítja a régit, miként Faludy Villonját a Szabó Lőrincé.

Nohát: Montaigne-től tanul négyszáz éve öregedni az emberiség.

Szemleli munkatérképeink tele vannak fehér foltokkal. Jelzik, hogy „hova nincsenek értelmiségi kérdéseink”, vagy ha vannak, nem tudják megszervezni munkájukat és munkamegosztásukat. Hogy milyen a romániai magyar értelmiség, milyen és mennyi, azt nemcsak a teljesítményeken kellene lemérni, hanem a fonákján, a visszáján is: a fehér foltokon.

Ridegen elegáns, gazdátlanok tűnő főhivatali szoba vendége vagyok, személytelenségemet kérték fel fegyelmezett együttműködésre egy okmány megfogalmazásához, s azon gondolkodom, immár milyen nehezemre esik jól betáplált, tájékozott, memóriarekesszében nyelvtannal és ideológiával, stílusismeretekkel és mimézissel bőven ellátott önrő irógépként működnöm. Valamikor áhítatos, szerzetesi fegyelmekkel öltöttem fel a „dokumentumszerkesztő” kámzsum csuklyáját, a szükséges önsanyargatás részeként fogtam fel a magánvélemény föladását, megtisztelt, hogy valaminő, nálam hatalmasabb véleményintézmény részeként működöm; így érezheték magukat a pápai bullák és enciklikák mindörökké névtelen társszerzői. Lelki üdvösségem mentésére: mindig berzenkedtem és magyaráztattam, de azért önként vállalt alárendeltségem („a proletárügy csavarja”) tudatában természetesnek tartottam, hogy annak idején sohasem löktem hátra a székem, és nem rohantam ki, minden hidat fölégetve magam mögött, a valószerűtlenül virágillatú, a hivataltól oly különböző utcára. Ha magam most be nem vallanám, soha senki meg nem tudná: ilyen szellemi irógépe voltam éretlen-hűszévesen ama „hivatalos”, tehát aláírás nélküli szövegnek, amely ötvenegyben G. G. *Utunkját* (az *Igazság* hasábjain) elítélte „liberalizmusért”. Taknyos rovatvezetője voltam a napilapnak, de immár öt éve

párttag és három éve stallumban szereplő, tapasztaltnak hitt újságíró; micsoda skizoid helyzet, hogy én, műveletlen, zöldfülű egyetemista, aki reszkető térdrel vizsgáztam G. G.-nél filozófiatörténetből, aki úgy néztem fel rá, mint irodalmunk és személyes sorsom Zeuszára, a névtelenség kámzsája-csuklyája alól nagyképi frazeológiával bizonygattam, a járási színvonalú tisztségviselőtől kapott kemény utasítások szerint az *Utunk* liberalizmusát... Persze, a végső, aláírás nélküli szövegben kevés maradt az én első fogalmazásomból, amelyen (mindenek ellenére) átsütött rajongó tiszteletem az oroszlánfejű vezér és lapja iránt. G. G. életművének kis töredékét ismertem csupán, egyébként is fontoskodó tökfilkó voltam, és sokkal ingerültebben és fegyelmezetlenebbül nonkonformista, mint a hetilap kritizált időszakának leg-„liberálisabb” közleménye. Hiszen G. G. adta le vakmerően épp '51 kora nyarán az irodalmi hazugság ellen írott szenvedélyes írást (A valóság idillikus ábrázolása ellen), amely a fiatal írók az évi, első konferenciáján Bukarestben elmondott szenvedélyes és nagyon is személyes hangú felszólalásomat parafrázálta, s időrendben, máig is úgy tűnik, az első ilyen heves állásfoglalás volt itt-hon a „lakkozás” ellen; G. G. hallott a hajdani szenátusi teremben erőszakkal kicsikart jogommal élő, hadonászó s nagy vihart kavaró felszólalásomról, magához rendelt, s mint aki észre sem veszi szellemi rövidnadrágúságomat, megtisztelően ráparancsolt, hogy fejtsem ki nézeteimet az *Utunk* első oldalán...

A liberalizmus vádját önkritikailag elismerő-taglaló *Utunk*-szerkesztőségi értekezleten már belső munkatársként voltam jelen; most utólag azon töprengök, hogy akiknek hosszú hónapokon át könyörögtem az *Igazságtól* az *Utunk*hoz való áthelyezésemért, vajon milyen ravasz okból fizettették meg velem kéresem teljesítését épp ennek a „dokumentumnak” a megírásával? Így s ezzel kellett vezekelnem, amiért az irodalmi hetilaphoz akartam mindenáron átmenni? Avagy ama cikkem miatt? Avagy csak biztosítékot kívántak kapni arról, hogy megbízható „erősítése” lesz az *Utunk*nak?

Tán kétnapos, komoly ülés volt, piros volt a fülem a szégyentől, hogy milyen komor tisztelettel mérlegelték-idézték a felszólalók a „dokumentum” mondatait. S mert jómagam meg sem tudtam mukkanni, legfennebb a szöveg ellen szólhattam volna, még gyanúba is keveredtem, hogy nem értek egyet a hivatalos állásponttal.

Utána G. G. keze alatt vért izzadtam első, félarasznyi cikkentyűm sokszoros átírása közben. *Kronika* című új rovattal bizott meg, abban kellett tán Dobroljubovról megemlékeznem. Tollam iszonyú nehéz lett, görcsösen fogalmazgattam a suta nagyképűségeket, G. G. pedig okos, könnyed, személyes szavú, csattanós, a mának szóló kisesszét követelt, s morogva, megbotránkozva, csalódottan dobta vissza újra meg újra ügyetlen, formátlan szövegeimet. G. G.-t nehéz volt meghódítani, s aki bűvkörébe került, elsősorban neki, feléje, miatta akart bizonyítani. Mi, fiatalok, csakis azokra a kisebbfajta Nobel-díjakra pályáztunk, amelyeket egy-egy félig elismerő szava jelentett. Hónapokra (s talán máig) megzavart és boldoggá tett, hogy egy groteszk, karikatúrisztikus versemet nyílt vitán ő védte meg (s meghozzá Földes Lászlóval szemben), majd, immár súlyos beteg, Margit néniel, a feleségével telefonáltatott nekem a szerkesztőségbe: gratulál a *Vendégségben* — *otthon* című riportomhoz (a Bolyai Egyetem művészegyüttesével jártuk be a Székelyföldet).

Mostanság, főként semmit- vagy kevesebbet-tevő öngazolásképpen gyakran bukkannak fel utólagos, lekicsinylő mondatok G. G.-ről; akiket zsenge koruk kimentett a hajdani szorításból, vagy akik kicsi, félénk mosollyal bújtak meg kibicésként a történelemben, azt mondják: nocsak, nézzük meg, mi van a nagy hühó legenda mögött, miféle is volt az a híres kezdeti *Utunk*... Mielőtt a toronyépület tetejéről lemosolyognánk a felvonulási telep barakkjait, mielőtt összevetnénk az összevethetetlen, s kiragadnánk az akkori úttörést születésének sáros, szegényes körülményeiből, hogy kinevessük — tűnődünk el egyelőre ügyetlen, nehezen mérlegelhető tényen: az irodalomépítésnek akkor volt központi figurája, akinek tehetsége és stratégiája, szigora és szenvedélyessége, mély hite, tökéletes filozófiai és irodalmi műveltsége mérőónként működött. Vezéralak volt, hibái is vezérhez méltó hibák.

Persze: mai szemmel olykor észre sem vehető, mitől volt jó egy-egy *Utunk*-szám, azon a hallatlan, mindmáig fölbecsülhetetlen hatású tényen túl, hogy: létezett. Hiszen a „bomba” olykor „mindössze” az volt, hogy egy név, a háború óta első ízben — megjelent...

Amíg G. G. élt, az ember úgy érezte, van az irodalomban fellebbviteli bíróság és legfelsőbb törvényszék, esély arra, hogy idejében észrevegyék, elmarasztalják, és további tizenöt év tanulásra ítéljék; van valaki, aki minden sorodat elolvassa, számon tart, aki mentorod és ítélőbírád.

Ha tévedés volt: annak is boldogító.

G. G. csak a saját előítéleteinek volt rabja. Nem működött benne a szerkesztői köztudatnak és közhiedelemnek az a hűvös, ködös, beskatulyázó, olvasatlanul is itélő önkénye, amely miatt oly kevesen válnak profétákká saját irodalmi életükben.

G. E. *Pandórája*: elkövetkezett az az új korszak az ő alkotói életrajzában, amikor elszakadhat végre minden lábjegyzettől, idézettől, hivatkozástól, utalástól. Az akkumulációnak nem szabad többé érződnie az írásain. Úgy kell írnia, mintha ő lenne „a világ közepe”... Legalábbis az ő világának a közepe. A kommentártól és a kritikai kommentártól most hatalmas lépést (szökéssel felérő lépést) tehet az alkotói-szellemi szuverenitása felé. Minden előfeltétele megvan ahhoz, hogy a szocializmus nemzetiségi problematikájának, a hatalom—értelmiség—humanizmus kérdéskörének legnagyobb elméleti szakembere legyen.

Ha az elméleti munka nem volna összeegyeztethetetlen a szesszel, azt tanácsolnám: igyék minden flekk előtt egy kupica pálinkát.

Némi túlzással: lám, van egy emberünk, aki nem iszik, és azt is rávennem...

Úgy tűnik, hogy a hazai román próza legtöbb vitát kavarázó eseményei viszonylag visszhangtalanok magyar lapjainkban. Marin Preda utolsó, nagy trilógiájának szerintem rossz adatszolgáltatónak tulajdonítható téves kolozsvári vonatkozásairól bizonyára a szerző időközben bekövetkezett tragikus halála miatt nem írtak kritikáink; tudtommal csak én említettem ezeket a kényes ügyeket az *Előrében* közzölt, nekrológszerű (és éppen ezért erre a célra nem is legmegfelelőbb) cikkemben. A román irodalmi sajtóban több ízben elemezték Dumitru Popescu *Ököl és tenyér* című regényét. Láncránjan legutóbbi regényéről is homlokegyenest ellenkező vélemények jelentek meg: irodalmi berkekben nagy a vihar körülötte. Mihai Gafița regénye szintén kézzől kézre jár — akárcsak a Buzuráé (de utóbbi szerzőről valamivel többet tud a magyar olvasó). Ami föltűnő: a román prózában most igen erős a negyvenes-ötvenes-hatvanas évek politikai-társadalmi kérdéseinek elemzése...

(1980 őszén) Fellapozom *A Hét* első számaait: készülõ könyvemben megírom, mi közöm volt születéséhez, előkészítéséhez; most az első csonka év első számaiban is emlékek között tallózok; nézem, kik voltak a legrendszerebb munkatársak? Azok közül, akik már nincsenek, Bretter György, Földes László, Jancsó Elemér, Míkó Imre, Miron Constantinescu, Csehi Gyula, Dankanits Ádám, Varga Kati, Fuchs Simon, Péterffy István, Szemlér Ferenc, Szilágyi Domokos, Szócs Kálmán, Zörgő Benjámin nevét jegyzem ki az első nyolc-tíz számból; az élők közül Balogh Edgár, Baróti Pál, Blénesi Ernő, Bajor Andor, Bodor Pál, Benkó Samu, Csiki László, Cseh Gusztáv, Domokos Géza, Deák Tamás, Demeter János, Fodor Sándor, Farkas Árpád, Farkas László, Gáll Ernő, Dumitru Ghișe, Hervay Gizella, K. Jakab Antal, Imreh István, Jakó Zsigmond, Kányádi Sándor, Láng Gusztáv, Lászlóffy Aladár, Magyar Lajos, Molter Károly, Panek Zoltán, Páskándi Géza, Rácz Győző, Szabó T. Attila, Sütő András, Sebestyén György, Tóth Sándor, Unipán Helga, Vermesy Péter, Vetró Artúr, Veress Zoltán, Vincze János neve tűnik fel — a későbbiek során is rendszeresen közlő Huszár Sándor, Halász Anna, Kacsir Mária, Kovács András, Beke György, Gálfalvi Zoltán, Lőrinczi László, László Ferenc és mások mellett. Bajor, Blénesi, Baróti, Domokos, Fodor, Farkas Árpád, Farkas László, Gáll Ernő, Imreh István, Láng Gusztáv, Lászlóffy Aladár, Panek Zoltán, Tóth Sándor, Vermesy Péter, Veress Zoltán szinte rovatszerűen vannak jelen.

A *Hétről* szóló tv-interjúban Méliusz József most célzott rá, hogy (negatív és pozitív értelemben) — mindennek megvan vagy mindennek eljön a maga ideje. Eljön — és elmegy?

Ugyanabban a tv-interjúban Bernát Ernő kifogásolja: túl sok a hosszú írás a lapban. (Engem is kedvesen gyomorszájon bök: „valami hosszú statisztikai cikke van Bodornak”; igaz van — elemeztem a Dacia nemzetiségi részlegének tízéves dinamikáját, a kiadón belüli arányváltozásokat; hát persze, hogy szívesebben írtam volna meg én is röviden, csattanósan... Csakhogy *tárgyszerűen* kellett.) Talán igaz van. Pedig *A Hét* igen jó lap: *annak, aki már rászokott*. Legtöbb lapunkkal így van ez! Pedig azoknak, azok számára is vonzónak kell lennie, ellenállhatatlannak, akik még „nem szoktak rá”. A havi folyóirat, a (kulturális) hetilap és a napilap példányszám-viszonya *minimálisan* 1/10/100 kellene hogy legyen, kiindulópontként: a szellemi igény fejlődése során aztán eljuthatunk a 3/20/100 arányhoz. Politikai napilapjaink, az *Előre*, a *Szabad Szó*, a *Vörös Lobogó*, a *Fáklya*, a *Szatmári Hírlap*, az *Igazság*, a *Vörös Zászló*, a *Hargita* és a *Megyei Tükör* összpéldányszáma

becslésem szerint „megjelenésenként” (naponta) 300 000 fölött van, az *Utunk* és *A Hét* együttes példányszáma 20 és 23 ezer között mozoghat. S nem papirkorlátozás miatt. *A Hét* nagyobb példányszámra van „predesztinálva”: szélesebb, értelmiségi rétegeink szükségleteinek megfelelő tárgykörben mozog, s terjedelme is jóval nagyobb az *Utunk*énál.

(1981) Közgazdász barátom adta első ízben a kezembe Bálint Györgyöt; előbb úgy beszélt róla, mintha én természetesen alaposan ismerném, egyenesen szakértője s persze epigonja lennék, holott valószínűleg Vele éppen úgy pórul jártam, mint annak idején Whitmannel és Kassákkal: előbb ismertem meg az epigonjainkat, mint őket, s ha egyáltalán hatottak rám, előbb csak ezen a szégyellnivaló úton. A *szavak felkelése* megrázó élményem volt, lám, így írnek, ha tehetséges lennének... Akkor már kialakítottam a magam róplapformáját az *Igazságban*, majd az *Utunkban* — s ami jó volt benne, az valóban emlékeztetett némileg Bálint György írásaira, de milyen távolról! milyen alulról... Később Szilágyi Júlia búvárkodta nekem is föl Bálint Györgyöt, talán az államvizsga-dolgozatát is róla írta, majd egy kötetnyit válogatott belőle, és előszót írt hozzá hazai kiadónak. Közél húsz éve jelentek meg B. Gy. összegyűjtött írásai két kötetben — de már akkor további 1135 kiadatlan címet sorol fel a bibliográfiá. 1971-ben pedig Gondos Ernő adja ki *Az utolsó percek* című kétszázvalahány oldalas kötetét Mihályfi Ernő előszavával: zömmel a *Magyarországban* 1936-tól 1938 szeptemberéig *név nélkül* közölt jegyzeteit. (Valószínűleg Mihályfi Ernő is felfedezett valami „Bálint Györgyös képességet” bennem: 1964 decemberében vagy 1965 januárjában, miután közölte az *Utunkból* átvett és egyik kötetemben is megjelent, *Föbélőtt ember* című kispublicisztikámat, valósággal köröztetett, meghívott egy konyakra, kávéra. Aztán 13-14 évig nem jártam a *Magyar Nemzet* szerkesztőségében: 1978 végén egy írószövetségi küldöttség tagjaként voltam Pesten, s emlékező a megboldogult Mihályfi Ernő szavaira, áhítatosan letettem Rajcsányi Károly íróasztalára két jegyzetet. Egyik sem jelent meg soha, még egy levelezőlapot sem írtak nekem.

Olvasom most *Az utolsó percek*et, s ide másolok néhány sort: „Ha a béke egyszerre nagyon aktuálissá válik, az mindig gyanús. Békéről rendszerint akkor kezdenek beszélni, amikor tulajdonképpen már alig lehet békéről beszélni.”

Ki meri azt mondani, hogy a publicisztika — efemer műfaj?

Bodor Pál

Homo ciberneticus

Adrian Restian nemrégiben megjelent könyve* újabb határozott kiállítás a hazai szakirodalomban az emberről mint kibernetikai rendszerről vallott nézet mellett. Restian vállalkozása persze korántsem elméleti újdonság, hiszen Norbert Wiener *Kibernetika és társadalom* (Boston, 1950) című könyve jóval korábban jelent meg. Wiener szerint a kibernetikai rendszerjellegű viselkedés nemcsak az élő organizmusra és egyes gépekre, hanem az emberre és az emberi közösségekre is érvényes. Utólag ezt a témát különböző címke alatt a továbbfejlesztés igényével sok más szerző is átvette (lásd G. Klaus: *Cibernetica și societatea*. Buc., 1966.; H. Lohorit: *La Cybernetique et la machine humaine*. Verniers, 1968.; Bălăceanu C.—Nicolau E.: *Personalitatea umană* — o

interpretare cibernetică. Iași, 1972. és mások).

Az óhatatlan tárgyi ismétlések ellenére A. Restian munkája távolról sem reked meg a korábbi ismeretek felfrissítésének redundancia-szintjén. A szerzőnek sikerült sajátos módon egyéni elgondolást kifejtenie, mondanivalójában kielégítő ismeretöbbletet kínálnia. A könyv okvetlenül érdeklődésre tarthat számot még azok körében is, akik behatóan ismerik a kibernetikai szakirodalmat általában, különösen pedig azokéban, akik a kibernetika emberi-társadalmi kérdéseiről szóló szakirodalomban jártasok.

Más megközelítésektől eltérően a *Homo ciberneticus* olyan sajátos hozzáállást körvonalaz, amely a problémák komplexebb, árnyaltabb értelmezésével tűnik ki, ennek megfelelően közelebb áll a kibernetikaiként minősíthető rendszerjegyeinek wieneri felfogásához. Egyébként

* Adrian Restian: *Homo ciberneticus*. Editura științifică și enciclopedică. Buc., 1981.

az embert — más hasonló rendszerekkel együtt — nemcsak az teszi „kibernetikaivá”, hogy bonyolult egymásra épülő visszacsatolási mechanizmusok vezérlik, hanem az is, hogy meghatározott típusú információkkal rendelkezik. Csakis e két feltétel együttes megléte szavatolhatja a rendszer kibernetikai minőségét. E kettő bármelyike — külön, elszigetelten tekintve — szükséges, de egymagában nem elégséges feltétel. A kibernetikai minőség lényegében két fő mozzanaton múlik: a vezérlés és az információ mozzanatán.

Még ha a fenti álláspont nem jelentkezik is szó szerinti megszövegezésben, a könyv egészéből, esszéinek sorrendjéből egyértelműen kiolvasható. Ebből a szempontból figyelemre méltó a vezérlésről és annak mechanizmusairól szóló fejezetek váltakozása az információról, annak lehetséges szerepéről szóló részekkel. Az egymással váltakozó esszéknek ez a célzatos elrendezése, az okfejtésnek az a módja, amely a fogalmakat és a tételeket a kibernetikai gondolkodás hol egyik, hol másik tengelyének vonzásában összpontosítja, szöveg mögötti polémiaát rejt magában. Anélkül, hogy kifejezett utalást tartalmazna, a könyv gondolatmenete az az algyaldalú szemlélettel vitázik, amely a kibernetikai rendszer megkülönböztető jegeit vagy csak a körköröségre, a visszacsatolásra, vagy csak az információfelhasználásra korlátozza.

A vezérlési mechanizmusokra összpontosító tanulmányokban, e mechanizmusok szintek szerinti konkretizálásán és kölcsönhatásaik bemutatásán túl (sejten belüli és sejtközi, belső elválasztási, neuropszichikai és immunrendszeri szabályzás), különösen figyelemre méltó az „előcsatolás” (*feed-before*) fogalmának körülhatárolása és igazolása. E fogalom jelentésének megfelelően a vezérlési és önvezérlési mechanizmusok osztályában sajátosan különül el az „elővezérlés” (előosztály). Míg a „visszacsatolás” (*feedback*) fogalma a post festa jellegű vezérlés, vagyis az esetleges hibák kiigazításának a mechanizmusát ragadja meg, addig az „előcsatolás” fogalmával a szerző a megelőző vezérlést kívánja jelölni. Ez utóbbiaknak már nem az a rendeltetésük, hogy helyreállítsák a normálistól, a célirányostól való esetleges eltéréseket, hanem hogy már eleve elkerüljék ezeket, hogy kiküszöböljék őket még a döntés, az utasítás aktusának a szakaszában. Ez a szerepváltás egyben tartalmi különbségeket is feltételez. Ha a szokványos visszacsatolási mechanizmusok működése — érvel a szerző — a negatív visszahatás eredményeként utólagosan szerzett információfelhasználáson alapul, akkor az „előcsatolási” mechanizmusok előlegezett (anticipatív) információkat

igényelnek. A *feed-back* és a *feed-before* mechanizmusok megkülönböztetése feltétlenül figyelmet érdemel, annál is inkább, mivel kulcsot kínál a sajátosan emberi létmódra jellemző vezérlési típusok árnyaltabb megértéséhez.

Érdeklődésre tarthatnak számot a szerzőnek azok a gondolatai is, amelyek a vezérlés két különböző osztályába tartozó mechanizmusokat „antientropikus eszközökként” azonosítják. Ellentétben azaz a hagyományos elméleti állásponttal, amely kizárólag az információnak tulajdonított negentropikus szerepet, A. Restian a vissza- és „előcsatolási” mechanizmusokat is az antientropikus tényezők közé sorolja. Úgy véljük, a hagyományos szemlélet meghaladására irányuló kísérlet teljességgel megalapozott. Valóban a vezérlés mechanizmusai mint dinamikus struktúrák maguk is közrejátszanak egyes rendszerek önfenntartásában, abban, ahogyan ezek ellenállnak a termodinamika második törvénye romboló hatásának.

Szerintünk a fenti álláspontban éppen arról van szó, hogy a szerző komolyan veszi azt a viszonyt, amelyet L. Brillouin — ötletszerűen — strukturális negentropiának nevezett. Ha a konkrét szövegösszefüggésből kiemeljük, a gondolat önmagában felveti a különféle negentropia-típusok létezésének kérdését.

Az információt, annak a kibernetikai rendszerek létrejöttében betöltött szerepét tárgyaló esszékből mindenekelőtt a szerzőnek azt a javaslatát ragadnánk ki, amely „informatológia” kimunkálását szorgalmazza. Benne közvetve kifejezésre jut a szerző elégedetlensége a kérdésre vonatkozó szakirodalom jelen helyzetével. Temérdek elméleti erőfeszítés ellenére ugyanis az információ meghatározása és jellemzése továbbra is nyitott kérdésnek bizonyul. A szerző véleménye szerint ki lehetne lábalni ebből a helyzetből, ha „magát az információt tennénk meg a kutatás tárgyává”, és kifejezetten az információ „lényegének és természetének” elméleti megragadására törekednénk. Joggal feltételezhető, hogy oly sok partikuláris nézőpontú vizsgálódás után elérkezett a szintézisre irányuló próbálkozások ideje.

Nem vagyunk egészen bizonyosak abban, hogy az effajta szintézishez a bonyolult jelenséget kutató eddigi diszciplínák mellett feltétlenül szükség lenne még egy újabb „tudományra”. Ahhoz viszont nem férhet kétség, hogy a szintézis követelménye önmagában véve okvetlenül jogosult.

A szakirodalomban uralkodó helyzetből adódóan, minthogy a szerzőnek végtére is magáévá kellett tennie a szakmában elfogadott álláspontok egyikét, Restian

„információ”-fogalma meglehetősen vitatható. Bár magát a fogalmat az elemzés során többféleképpen értelmezi (meghatározatlanság, újszerűség, jel, negentrópia stb.), úgy tűnik, az információ nála mégis a „nemegyöntetűség” jelentésében fordul a leggyakrabban elő. V. M. Gluskov szaktekintélyére hivatkozva a szerző megállapítja: „Az információ az anyag és az energia nemegyöntetű tér- és időbeli megoszlásának a kifejeződése.”

Vajon így van-e? Azonosíthatjuk-e az információt a pusztán sokféleséggel? Vajon igaz-e, hogy az anyag és az energia „éppen a nemegyöntetűség” révén szakadatlanul „szüli” az információt? Ennyire egyszerű lenne ez a folyamat? A valóság sokféleségére, e sokféleség állandó termelésére korlátozódna-e csupán?

Abból, hogy az információ a sokféleség kifejeződése, a szerző igen vitatható következtetésekre jut az információ „egyetemesség”-ére vonatkozóan. A könyvben többször is előfordul az a megállapítás, miszerint „az információ éppen olyan kiterjedtségű objektív valóság, akárcsak maga az anyag és az energia, minthogy nem létezhet abszolút információmentes anyag és energia”.

Vajon így igaz-e? Beszélhetünk-e fenntartás nélkül információról a kvantumok, az atomok, a molekulák szintjén? Kijelenthetjük-e, hogy „a világmindenség a maga egészében [...] nemcsak anyagból és energiából, hanem ugyanakkor információból is áll”? Így kell-e vajon érteni a hármasság elvét?

Nem járunk-e vajon közelebb a valósághoz akkor, ha úgy véljük, hogy az információ léttartománya csupán egy sziget, egy oázis a világmindenség végtelenségében? Vajon nem csak ott keletkezhet-e információ, ahol jelek és jelzések jönnek létre? Vajon nem csak bizonyos létösszefüggésekben lehet-e szó jelekről, olyan összefüggésekben, amelyeket szemiotikai helyzeteknek szokás nevezni? Vagy talán egyetemes jelleg illeti meg a jelfolyamat struktúráit, összefüggéseit és elemeit?

A kérdéses fenti sorából és a rákérdezés mögött meghúzódó álláspontból nem következik, hogy szemiotikai, információt szülő folyamatok ne létezhetnének az emberi lét körén túl is, sőt a földi bioszféra határain túl is. Fel lehet tételezni, hogy a jelrendszerek és ezekhez kapcsolódó hármas rendszerek a világegyetem más tartományaiban is léteznek. Egyszóval másutt is, de nem „mindeütt”. Másutt is, de csak a létezés és a létműködés korlátolt szigeteként.

Azonosítani az információt az anyag és az energia sokféleségével vagy megoszlásával, olyasvalaminek tekinteni, ami mindenütt jelen van és hat, egyet jelent

sajátosságának figyelmen kívül hagyásával. Ezt a sajátosságot — összhangban azzal az értelmezéssel, amelyet e cikk írója is elfogad, és amelyért szót emel — úgy kell meghatározni, hogy az szervesen kapcsolódjék a kommunikáció szerkezetéhez, a jelek és jelzések többértékűségéhez, az általuk hordozott jelentésekhez, értelemhez. Az információ nem egyszerűen maga a sokféleség vagy nemegyöntetűség, és végső soron nem is azonos sem magával a meghatározatlansággal, sem az entrópiával, sem pedig a negentrópiával. *Az információ — véleményünk szerint — olyan valóság, amely csupán a szemiotikai helyzet összefüggésében keletkezik, jelekben és jelzésekben rögződik, hogy aztán bármilyen közlésnek tartalmává, lényegévé váljék.* Sajátos mivoltában az információ nem redukálható az anyagra és/vagy az energiára, jóllehet sehol és soha nem létezik önálló (önmagában vett) valóságként, olyasvalamiként, ami ne lenne köve az anyag és energia különböző formáihoz. Csakis az a vonatkozási rendszer, amely lehetővé teszi az információ elhatárolását mindattól, amit a világmindenségben az anyag és/vagy az energia jelent, csakis az képezheti — és kell is hogy képezze — meghatározásának és jellemzésének, sajátosan ontikus státusa megragadásának alapvető vonatkozási rendszerét. Csak miután ez megtörtént, kérdezhetünk rá arra, mi a viszony az információ és a meghatározatlanság, az előrenem-láthatóság, az entrópia, a negentrópia, a redundancia stb. között.

A fenti vonatkozások némelyikének elemzése szempontjából a könyv sok helyes és maradandó érvényű gondolatot tartalmaz. Figyelmet érdemelnek, véleményünk szerint, mindenekelőtt azok a részek, amelyek az egyes információfajták továbbítására szolgáló mechanizmusokat tárgyalják (genetikai, neuropszichikai, kulturális, mesterséges intelligencia stb.), és amelyek az információ-„higiéniaért” szállnak síkra, tisztázza a redundancia helyét és szerepét. Feltétlenül helyénvalónak ítéljük a „szükséges redundancia” gondolatának kiemelését, de ugyanakkor nem mulaszthatjuk el felhívni a figyelmet arra, hogy a szükséges redundancia és az információ összefüggésének van egy másik vetülete is. A redundancia nemcsak szükséges, nemcsak az információ számára kedvező lehetőséget teremtő tényező, hanem ugyanakkor nem szükséges, funkciózavarokat okozó mozzanat is. A redundancia olyan formákban is jelentkezik, amelyek ellen-*tébe állítják az információval, amelyek a közlési aktusok információs értékét csökkentik. Az információ és a redundancia viszonyának a vizsgálatánál nem*

árt a dolognak ezt az oldalát is tudomásul venni. Különösen amikor a művelődés közegeiről van szó (tudomány, művészet, filozófia stb.), nagyon fontos szorgalmazni a redundancia csökkentését és ezen az úton a művelődési tevékenység információs értékének és hatékonyságának a fokozását.

A fentebb megfogalmazott kisebb-nagyobb, kimondott vagy kimondatlan kri-

tikai észrevételek semmiképpen sem teszik kérdésessé A. Restian könyvének általános értékét. A *Homo ciberneticus* érdekes és hasznos munka, sikeres kiállítás az emberről, az emberi lét sajátos módjairól vallott felfogás korszerűsége mellett.

Ion Irimie

Sz. G. fordítása

Egy magatartás dicsérete

„Nem szabad semmit sem véka alá rejtetni, sem hibákat, sem gátlásokat, sem elzuhant reményeket” — vallja Fábry Zoltán, mindenekelőtt önmaga írói fejlődését téve mérlegre, s önbírálatilag elemzi „a neofita kommunista buzgalmát”, úgynevezett „puritán szigorúságát”, „szektáns tekintetnélküliséget” — „míg végül ez a létforma és kreatúrája, az író, megtalálta adekvát kifejezését korunk elkötelezettségi humánumban, az antifaszizmusban.” (*Vigyázó szemmel.*)

Fábry fenti önjellemzését Csanda Sándor idézi *Fábry Zoltán* című művében*, amely monográfiai igényteliséggel, mégis valamiképpen elmarad például Kovács Győző tíz évvel ezelőtti napvilágot látott monográfiájától (Magvető Könyvkiadó. Bp., 1971). Elmarad az átfogó Fábry-mű sokoldalú értelmezésében, de ugyanakkor szemléleti tisztasággal hangsúlyozza Fábry jelentőségét. Rámutat következetlenségeire, tévedéseire, és — mindezen túl — kiemeli önváltoztató erejét, példászerű önvizsgálati törekvését, már-már heroikus önmegtágadásait. Fábry Zoltán *Korparancs* című művének második kiadásához (1969) írt utószavában Csanda Sándor már megjegyezte: „Talán egyetlen olyan esszéje sincs a *Korparancs*nak, amelyben ne találánék vitatható vagy téves állításokat.” Jellemző, hogy Csanda Sándornak ezt az érdes kritikai megállapítást még maga Fábry adta közre. Tudta, hogy így van, de dokumentumközléseitől nem tekinthetett el, mert, mint már az 1934-es első kiadáshoz fűzött előszavában megjegyezte: „A *Korparancs* — kordokumentum, ahogy kordokumentum maga az írója is.”

Csanda Sándor könyve vázlatosan tekint át Fábry Zoltán életművét, s ami meggondolkoztató, nem mutat rá összegezően e kivételesen jelentős pályáiv ki-

magasló csúcsaira. Lehetséges, hogy ez szerzői önmegtartóztatás, kritikai mértéktartás, de az is lehet, hogy megtorpanás a húszas-harmincas évek elmerült eszmevilágánál. A lényeg mégiscsak az, hogy Csanda Sándor úgy emeli magasra Fábry személyiségét és hagyatékát, hogy vissza-visszatérően érinti kritikai eltévelyedéseit. „Szinte minden könyvében találunk hibákat, tévedéseket is” — írja, de ez nem változtat azon, hogy gondolatébresztő feltárásaiban, érvényesnek maradt ítéleteiben így is klasszikusa irodalmunknak.

Fábry Zoltán sohasem tartotta magát tévedhetetlennek (legfeljebb csak dogmatikus korszakában, amelyet azonban később engesztelhetetlen szigorral megtagadott).

A húszas évek első felében Fábry a kor legnagyobb magyar költőjének Földes Sándor (1895—1968) komáromi költő és pártfunkcionáriust tartotta, aki a *Korunk*nak is munkatársa volt. A „lángszavú” proletkultus szerzőt Ady Endre méltó utódjaként értékelte. A húszas évek második felében a korábbi felmagasztosítás helyett Fábry már balról bírálta a költőt; nem volt eléggé radikális számára az egyébként szélsőséges hangú Földes lírája. Válaszként Fábry türelmetlen balos követelményeket felvető bírálatára Földes a következőket írta: „Az író [...] nem fontos, hogy folyton ordítson, mint egy kikiáltó.” Valójában Földes költészete éveken át hangoskodott — s akkor tetszett igazán Fábrynak. De mind a túlértékelésnek, mind a lekiicsinylésnek elérkezett az önvizsgálati meghaladása. Az értékelés túlfokozása Földes Sándor esetében „megbosszulta magát”; a túlbecsülést követte a túldegradálás. Mértékeink eltolódtak, eltorzultak, elkeseredtek. Fábry demagógiának minősíti az efféle kritikai magatartást. Mit nevez demagógiának? „Amikor hebehurgyan, minden alapos megfontolás nélkül,

* Csanda Sándor: Fábry Zoltán, Madách Könyvkiadó, Pozsony, 1980.

csak úgy kapásból, de megfellebbezhetetlen bírói gesztussal [...] túllövünk a célon."

Csanda Sándor értelmezéseiben utal ezekre az értékelési változatokra, de eltekint attól, hogy szövegelemzés (szövegfeltárás) alapján igényesebben tájékozatosan az elvetélt bírálatokról. Így például jelzi a Mécs László költészetére vonatkozó Fábry-kritika módosult verzióit, anélkül azonban, hogy elemzően túllépne e hivatkozásokon. Éppen ezért nem árt elővinnünk Fábry Zoltán utolsó kötetét, a *Stószí délelőttök* című gyűjteményt, amelyben összefoglalja a Mécs-probléma tanulságait. Ez a visszatekintés nem Mécs László költészetének megítélése, hanem Fábry tisztult kritikusai és ember-magatartásának felmutatása miatt nyer jelentőséget.

Volt idő, amikor Fábry Zoltán Mécs Lászlót (akárcsak Földes Sándort) Ady utódjának tekintette, de később ő írta költészetéről a legszigorúbb és legsértőbb bírálatokat. *Vigyázatok a nappalokra* (1966) című esszéjében tisztázza álláspontját: „Nem tetmetni jöttem a költőt, de nem is felmagasztosítani, csupán tanúskodni és tanulságot vonni.” Az első tanulság: „aki a múlt összekötő vonalát elmettzi, sose érhet a jövőbe” — írja, s leszögezi, hogy Mécs László nem tagadható ki a magyar irodalomból, noha ő nem is egyszer kiutasította onnan (így például a *Korunk* 1931. márciusi számában). „Volt idő, mikor versében minden pontosan a helyén volt” — állapítja meg, s Gaál Gáborné idézi, aki szerint Mécs László költészetében „semmi sincsen a helyén”. A tanulmányban széles összefüggések között tárgyalja Mécs László életművét. Im már nincs az az igénye, hogy végleges ítéletet mondjon („az ítélet az idő dolga: az író, költő mindig az utókor színe előtt áll”), mindössze kísérletet tesz arra, hogy árnyaltan nyúljon egy költői mű érzékeny anyagához. (Törekvése azért is érdekelhet bennünket, mert a régi *Korunk* sem maradt feddhetetlen ebben az irodalmi perben.)

Fábry Zoltán tanulmánya nem időn kívül tárgyalja Mécs László életművét. Indulásakor költészetét „*revelációként* hatott [...] s tudatosító, névadó lett”. A *Kassai Napló* 1923. karácsonyi számában pedig a következőket írta: „Mécs László, katolikus pap. Egyformán költője: kereszténynek, zsidónak, magyarnak, szlováknak, szegénynek, gazdagnak! [...] Verseki! [...] Technika: kifogástalan. Értelem: zavartalan. Semmi dekadencia, semmi divat, [...] semmi erotika, semmi kétértelműség [...]. Ő nem azt mondja: Ne bánts a magyart!, de így beszél: Ne bánts a magyart, ne bánts a szlovákot, ne bánts a zsidót, ne bánts a

szeneigalit, egyáltalában: ne bánts senkit. [...] Minden feloldódik egy nagy ölelő gesztussal. [...] Ady él! A halott Ady él!” Egykori lelkesültségéhez most hozzáfűzi: „Az Ady—Mécs párhuzam kihangsúlyozása e viszonylatban önmagától adódott, mert Adynak Mécsre gyakorolt hatása letagadhatatlan. [...] Mécs László a mi kezdeti adottságunkban kristályosító pont lehetett.” Fábry megvallja, hogy patetikus ítéletében kétségtelenül túlbecsülte Mécs László költészetét, ami későbbi véleményeiből eltűnt. Mécs László ugyanis „fennakadt a realitás buktatóin”. Ebben az időben elutasító szarkazmussal nyilatkozott egész költészetéről. Most viszont mértéktartóan már így szól: „az vesse rá az első követ, aki mindenben mindvégig és minden árnyalat idején ártatlan volt.” Fábry visszavonja igazságtalan bírálatait, de megjegyzi: „Mécs László költői tragédiája” az, hogy „nincs valóságpróbája: folyamatossági hitele”.

Fábry Zoltán tanulmánya meghaladja a Mécs-problematikát. Mécs többé nem központi kérdés, de érdekes, fontos és tiszteletet parancsoló Fábry Zoltán ezzel kapcsolatos önmeghaladása. Nemcsak Mécsnek nyújt kései elégtételt (a költő még olvashatta Fábry esszéjét) — önmagának is. Emelt fővel, erkölcsi tartással vonja vissza mindazt, ami ítéletében érvénytelennek bizonyult, ám fenntartja — immár hajszál-árnyalásokkal — véleményét mindarról, ami ebben a költészetben torzónak mutatkozott. Mégis, egyetlen vonatkozásban megkérdőjelezhetők a végső kritikái ítéletet is. Mécs László költészetéről ugyanis Fábry azt tartja, hogy nincs folyamatossági hitele. S kinek van? Neki, Fábry Zoltánnak van-e folyamatossági hitele? Thomas Mann-nak van-e? A folyamatossági hitel igénye — kritikai ábránd. Fábry Zoltán életműve a példa reá, hogy a tagadás tagadásával milyen morális csúcsokra lehet emelkedni. Csanda Sándor írja Fábry metamorfózisairól: „A forradalmi avantgardizmusból nőtt ki, a harmincas évek elején szembefordult az avantgardizmussal.” Csakhogy később: „A proletkultus irodalomszemlélet meghaladva — évek múlva — újból vállalja ifjúkori expresszionista példaképeit, s a felszabadulás után írt esszéiben elismeréssel emlegeti őket.” Folyamatossági hitel? Fábry Zoltán művének jelentőségét — többek között — éppen a *folyamatosság megszakadása* biztosítja. Mindannyiunk számára példaadó marad elavult, meghaladott nézeteinek elvetése, a szüntelen újjáformálódás képessége, alapvető világnézeti meggyőződésének fenntartás nélküli vállalása, s ugyanakkor esztétikai nézeteinek merész felülvizsgálása. Fábry tartózkodás nélkül ki-

mondja önmagáról a súlyos ítéletet: „Amit később a fasizmus fő ismérveként átkoztunk és pellengéreztünk ki — a kizárólagosságot és a tekintetnélküliséget —, azt *igazunk tudatában* tiszta szívvel korparancsként gyakoroltuk.” (1964)

Csanda Sándor így összegezi könyvében a folyamatosság termékenyítő megszakitását Fábry életművében: „a harmincas évek elején számos dogmatikus, ultrabaloldali ítéletet hangoztatott [...], a felszabadulás után fellépett a politikai sematizmus ellen, és számos régi »tülkapását« nyilvánosan is visszavonta és korrigálta [...], régebbi cikkeit későbbi kötetekben átírva, korrigálva teszi közzé. Ezek a korrekciók elsősorban eszmei s csak másodsorban stilisztikai jellegűek. [...] Erkölcsi bátorságról tanúskodik, hogy [...] minden külső kényszer nélkül elismerte hibáit, s morális kötelességének tartotta, hogy későbbi írásaiban irodalmi ítéleteit helyes megvilágításba helyezze.”

Egyetértünk Csanda Sándorral, aki jól látja, hogy a tévutakat fel kell tární, amint azt Fábry Zoltán is cselekedte; csak az őszinte önreflexió tisztíthatja meg az utat a méltányos elismerés előtt. Igazat adhatunk Csanda Sándornak abban is, hogy nem hivatkozik a „korfelelősségre“ a személyes felelősség csökkentése végett, de Fábry Zoltán sem folyamadott efféle kétes önvédelemhez, amely nélkülözötte volna az erkölcsi hitelt. „Tévedéseit meggyőződésből követte el. Legfontosabb mentsége az a tény“ — írja Csanda Sándor. Mélységesen igaz van; könyvének egyik legnagyobb érdeme éppen ez a tudatosító felismerés. Csak az őszinte meggyőződésből fakadó kritikusí vétség kaphat morális felmentést. Mindenfajta más igazolási kísérlet megalázó a szerzőre és az értelmezőre. Személyes meggyőződés nélkül *bírálni* vagy *eszményíteni* olyasfajta konformizmust feltételez, amely már kívül esik nem csupán az irodalomkritika erkölcsi normáin, de a jó lelkiismeret követelményein is.

Fábry Zoltán munkásságához kapcsolódva Csanda Sándor axiómaszerűen ismételt olyan vitatott esztétikai fogalmakat, mint a szocialista realizmus, noha köztudott, hogy „a fogalom *alapkérdéseivel* összefüggésben is vannak mindmáig tisztázatlan problémák, mint pl. a realizmus értelmezésének kérdése“ — közli az *Esztétikai Kislexikon*, bár a címszó szerzője — fenntartásai ellenére — azonosulni látszik a szocialista realizmus közkeletű fogalmával. Bizonyosnak mutatkozik, hogy a különböző realizmusfogalmak (kritikai realizmus, naiv realizmus, polgári realizmus stb.) fő jellemvonásai — ha vannak is sajátos jegyeik — nem térnek el alapvetően egymástól. A művek értékét végső soron nem a reájuk

aggatott címkék határozzák meg. Csanda Sándor egy helyütt arról szól, hogy a harmincas évek második felétől kezdve Fábry Zoltán esszéiben „bizonyos szintetizáló és a *szocialista realizmus hibáit* is meglátó szemlélet érvényesült“. Ez az értelmezés nem eléggé tisztázott. Az alkotási *módszer* „hibáit“ fedezte-e fel Fábry, avagy az ilyen minősítéssel érvényesülő *művek tökéletlenségéről* szólott? Fábry Zoltán még a *Korparancsban* állítja, hogy műve „*nem téziskatekizmus*“; figyelemztetését éppen ezért illő megszüvelni.

Fábry kulcsszava: a *vox humana* — az ember szava, az ember hangja — az emberért. Szóhasználatának érzékelhetően *egyetemes* kicsengése és tartalma van. Csanda Sándor mégis elvonatkozott Fábry *vox humanájának* ettől az átfogó jelentésétől: „a *vox humana* csak régebben jelentett polgári humanizmust“; Fábry „elhatárolja magát a polgári humanizmustól: szemlélete osztályszemponatívává válik“. E leszűkítést indokolatlannak vélem: Fábry Zoltán minden irányban mélyítette és szélesítette a *vox humana* jelentéstartalmát. Műveiben ilyen változatokkal találkozunk: aktív humanizmus, muszájhumanizmus, lényeghumanizmus, politikai humanizmus, magasabb rendű humanum stb. Mindez — ismétlem — a *vox humana* egyetemes vonatkozásai felé mutat (ha volt is időszak, amikor Fábry szektáns szűkkeblűséggel vonta meg az emberség határait). Csanda Sándor aligha érthetne egyet azzal, ha például a világirodalom kimagasló alkotója, Thomas Mann humanista eszmeiségének csökkentebb tartalmi-erkölcsi értéket tulajdonítanánk, mint a Fábry-féle *vox humanának*.

Fábry Zoltán válogatott levelezéséről (1916—1946) közölt írásomban (*Korunk*, 1981. 2.) is utaltam már rá, hogy az egyébként jól szerkesztett mű — amelyet Csanda Sándor és Varga Béla állított össze — nem fogja át Fábry Zoltán életművének igazán nagy korszakát, a felszabadulást követő negyedszázadot, amelyben Fábry megszabadult dogmatikus kötöttségeitől, és meghaladta korábbi szemléletét. Most Csanda Sándor valóban hasznos műve is ilyen tekintetben kelt hiányérzetet. A szerző így indokolja a könyvében bemutatott pálya időbeni korlátait: „Csaknem két évtizede foglalkozom már Fábry Zoltán életművének kutatásával. [...] Az eddig róla írt értekezésekkel szemben legtöbb újat a *húszas években* kifejtett tevékenységéről tudok mondani.“ Valóban, Csanda Sándor köteté csak itt-ott töri át a húszas évek határait, mindenekelőtt Fábrynak ebben az előnytelen korszakában mélyül el (egy tárgyalja viszonyát Földes Sándorhoz, Györy Dezsőhöz, Szalantai Rezsőhöz, Ba-

lőgh Edgárhoz; felvázolja az *Út* szellemi erővonalait, a *Korunkhoz* fűződő kapcsolatát stb.). A lényeges mégis az, hogy Csanda Sándor könyve meggyőzően bizonyítja Fábry Zoltán irodalomtörténeti jelentőségét, méltatja kiemelkedő írói értékeit, nem hallgatja el botladozásait, kiemeli szigorú önitéleteit — mindezzel emberi méreteit példázva. Szerencsére vannak már olyan művek (például Kovács Győző említett monográfiája), amelyek Fábry munkásságának nemcsak egyetlen korszakát, nemcsak művének egyetlen szeletét tárgyalják, hanem egész életművét a maga összetettségében vizsgálják.

Csanda Sándor műve így is figyelemreméltó szellemi alapállásból kínál plasztikus portrét Fábry Zoltánról. Magáévá teszi Fábry krédóját: „Nem szabad semmit sem véka alá rejteni, sem hibákat, sem gatlásokat, sem elzuhant reménye-

ket.“ Barátjának és fegyvertársának emléke előtt azzal tiszteleg, hogy kimutatja Fábry életművének maradandóságát. A buktatók, a tévedések feltárása azért sem csökkenti az életmű értékeit, mert első kézből Fábry mutatott rájuk, de az sem csökkentené, ha e fogyatékoságot az utódok hozták volna felszínre. *A tévedések csak akkor törnek meg egy kritikai mű értékálló voltát, ha a tévedéseket igazságokká kenik fel vagy elhallgatják.*

Ha fel is merültek bennem Csanda Sándor könyvének egyes értelmezéseivel szemben bizonyos fenntartások, a könyvet igen fontos teljesítménynek tartom a marxista szellemű kritikai örökség érvényes megközelítésében. Nem a lehetséges hibák, tévedések semlegesítik egy becses irodalmi-kritikai hagyaték vonzását, hanem az igazság megkerülése vagy rejtegetése. Csanda Sándor ezt a csapdát elkerülte.

Robotos Imre

A demokrácia folytonossága

A tudományos szocializmus és az utópikus szocialista áramlatok között óriási elméleti távolság, igazi episztemikus szakadás van. Ez az elhatárolás a tudomány és a szónak Gramsci-i értelmében vett köznap gondolkodás különbségének felel meg. Bár legújabb könyvében*, amely a tudományos szocializmus körébe tartozó tanulmányait öleli fel, Radu Florian nem utal erre a különbségre, mi fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy a tudomány és az utópia viszonya nem csak történelmi jellegű, olyan értelemben, hogy a tudományos elméletet történelmileg többé-kevésbé tudománytalan utópikus elképzelések előznék meg. A különbség természetesen minőségi értelemben is fennáll: a tudományos szocializmus — bizonyos történelmi helyzetekben ideológiailag szükségszerűen (pedagógiai szempontokból is) leegyszerűsített — elmélete a politikai köztudatban utópikus képzeteket szül, amelyek aztán egy dogmatizált politikai gyakorlat elméleti megalapozóivá válnak. Ilyen például az a — Radu Florian által is bíralt — elképzelés, amely szerint a szocializmus fejlődése nem ismer jól elhatárolható, hosszabb időre kiterjedő történelmi szakaszokat, hanem a szocializmus csupán a tőkés társadalomról a kommunizmusra való rö-

vid átmeneti időszak lenne. Az ilyen és hasonló, a történelmi fejlődés és a társadalmi determinizmus törvényszerűségeivel ellentmondásba kerülő, az elmélet tudományosságát veszélyeztető elképzelések kiküszöbölése teszi szükségessé az elmélet tudományos tartalmának felfrissítését a társadalomtudományi kutatások legújabb eredményeivel.

A társadalmi determinizmusnak globális determinizmusként való kezelése a szerző elméleti munkásságának kiemelkedő gondolata, amelyet egyik előző könyvében (*Introducere in teoria marxistă a determinismului social*. Editura științifică și enciclopedică. Buc., 1979) rendszerelméleti alapon fejt ki, és a marxista társadalmi determinizmuselmélet hagyományos, eldogmatizált kategóriarendszerének kritikai lebontására alkalmas.

A globális determinizmus fogalma a rendszerelmélet eredményeit értékesíti társadalmi téren, és lehetővé teszi egy olyan gyakorlatilag is funkcionális determinizmuselmélet kidolgozását, amely tudományos igényű képet nyújthat a jelenkori társadalmak mozgását, fejlődési irányait meghatározó fő erővonalakról. Ezért jelenlegi könyve úgy is tekinthető, mint egy előzetesen kidolgozott elméleti konstrukció konkrét társadalmi jelenségekre való alkalmazásának kísérlete, amelynek elméleti következtetései új

* Radu Florian: *Procese sociale contemporane*. Editura politică. Buc., 1980.

megvilágításba helyezik a tudományos szocializmus egész rendszerét.

A globális determinizmus fogalma a globális társadalmi rendszer fogalmára épül. A szerző felfogásában a társadalom (mint egész) olyan rendszer, amely specializált viszonyok alegységeiből tevődik össze, és önszabályozásra, valamint a természeti környezetével való viszonyának szabályozására képes. Rendszerjellege az alegységek kölcsönhatásából, kölcsönös kiegészítéséből adódik, amelyek a totalitás működését és fejlődését biztosítják. Az egyes alegységek is belső önszabályozó funkcióval rendelkeznek, s ugyanakkor alá vannak rendelve az egész szabályozó eszközeinek, ezért részrendszereknek tekinthetők. A rendszer fogalmához szükségszerűen társul a *struktúra* és a *funkció* fogalma. A struktúra azoknak a viszonyoknak a hálózata, amelyek bizonyos keretek között változatlanok, vagyis ugyanazon viszonyban maradnak a rendszer egészével. A változatlanosság itt nem azonos a statikussal, hanem a rendszer stabilitására, egyensúlyállapotára utal. Az egyensúlyon belül a rendszer dinamikus egész, vagyis változatlan struktúrája minden alegységének jól meghatározott optimális működéséből adódik. A társadalmi részrendszerek funkcionalitását az biztosítja, hogy meghatározott emberi érdekeket és szükségleteket elégítenek ki. A globális rendszerként felfogott társadalom tanulmányozása a tudományos szocializmus számára jelentős módszertani következményekkel jár. Hozzásegít az olyan módszertani torzítások, elégtelenségek kiküszöböléséhez, amelyek alapján a társadalom bizonyos területeinek meghatározó szerepét elhanyagolták, s a társadalmi determinizmust egyik (bár fő) vonatkozására, a gazdasági meghatározottságra szűkítették le. A globális determináció ugyanis nem tételez meghatározottsági hierarchiát az egyes elemek között, ugyanakkor nem tagadja bizonyos alrendszerek (például a gazdaság) kiemelkedő, meghatározó szerepét.

A tudományos szocializmus fontos módszertani követelménye a társadalmi rendszerek szinkroniájának és diakroniájának megkülönböztetése. A szerző utal arra, hogy a legtöbb módszertani hiba abból származik, hogy a szinkronia törvényeit azonosítják az egyes társadalmak globális determinizmusával, s ez utóbbit a történelmi fejlődés egyetemes meghatározottságával. A rendszer szinkroniája azonban a struktúrán belül a különböző alegységek funkcionalitására vonatkozik, vagyis a rendszer jelen idejének dinamikájára, amelyből egyensúlyállapota vagy egyensúlyhiánya származik. Florian kimutatja, hogy Marx gazdaságelméletében implicite utal a gazdasági rendszer

egyensúlyállapotára, s később Buharin tárgyalja részletesebben a természet és a társadalom, illetve a társadalom elemei közötti egyensúly problémáját. A polgári szociológiában V. Pareto és G. Bouthoul ad — a marxizmus felfogásától eltérő — meghatározást a társadalmi rendszerek egyensúlyállapotára.

A szerző felfogása szerint a társadalmi rendszerek egyensúlyállapotát a rendszerek belső szabályozó és önszabályozó viszonyai biztosítják, amelyek lehetővé teszik a felmerülő működési zavarok és válsághelyzetek túlhaladását. Ezzel szemben az egyensúlyvesztés a részleges (egyres esetekben visszafordítható) válságok, illetve az általános válság formájában nyilvánul meg, amely a lehetőségek kimerülését jelzi.

A diakronikus elemzés feladata feltárni a rendszer változatlan struktúrája és fejlődési iránya közötti összefüggést. A szinkronikus elemzéssel szemben, amely a rendszer fennmaradási körülményeit tisztázza, a diakronia a rendszer szerkezetében és működésében bekövetkező változások, módosulások, fejlődési tendenciák okait, mozgását, irányát tanulmányozza. A fejlődés forrását a globális rendszer, valamint az egyes részrendszerek belső ellentmondásaiban jelöli meg, s kimutatja magának a fejlődési folyamatnak a belső ellentmondásosságát. A rendszer mozgása viszonylag jól megkülönböztethető fokozatok láncolata, amelyek mindenike az előzőek szintézise, s mindaddig a globális társadalmi rendszer evolúciójának megnyilvánulása, amíg ez a folyamat a rendszer keretei között marad. Az evolutív mozgás azonban ellentmondásos: az egyensúlyállapot fenntartására irányuló tendenciák összeadónak benne az egyensúlybomlasztó, a rendszer kereteinek szétfőréseire irányuló törekvésekkel. Ez az ellentmondás vezet el egy új rendszerre való minőségi átmenethez. Ezért a társadalmi diakronia elemzése a rendszer mozgási irányát, a történelmi fejlődés általános törvényét jelzi, s ezen alapul a tudományos szocializmusnak egy másik módszertani pozitívuma: a társadalmi rendszerek jövőbeni megnyilvánulási formáinak előrelátása a társadalmi determinizmus ismerete alapján.

A továbbiakban a szerző a jelenkori kapitalizmus szerkezetének és mozgási folyamatainak részletesebb elemzésébe bocsátkozik, konkrét anyagon is bemutatva-alkalmazva a fentebb vázolt elméleti modellt. Elemzi a jelenkori kapitalizmus bizonyos válságtüneteit, például az államnak a gazdasági életbe történő beavatkozását, a gazdasági rendellenességek átpolitizálásának tendenciáját, valamint a szellemi kultúra heterogén mivoltát,

amelyre az jellemző, hogy nincs teljes mértékben alárendelve az uralkodó osztály érdekeinek. Ebben az összefüggésben az elidegenedés folyamata is a társadalom önszabályozó funkciójának visszaszághában mutatkozik meg, vagyis abban, hogy az emberi tevékenységhez kötődő legfontosabb folyamatok kikerülnek a társadalmi szabályozás és önszabályozás mechanizmusának hatóköréből, s adott körülmények között a társadalom stabilitását és egyensúlyállapotát mélyen romboló jelenségekké válnak.

A könyv további fejezeteiben a szerző a szocialista forradalom feltételeit elemzi: kimutatja, hogy a szocialista forradalom klasszikus elméletei a gyengén fejlett polgári társadalmak talaján kidolgozott fogalmakat, eszméket forgalmaznak, és általában aláértékelik a képviselői demokráciák szerepét és lehetőségeit az új társadalmi rendszerre való átérés folyamatában. A XX. század második felében új elemek jelennek meg a szocialista forradalom elméletében, új szemszögből közelítjük meg és értékeljük a szocialista forradalom kirobbanásának és győzelmének feltételeit. A szempontváltásra a forradalmi stratégiák diverzifikálódása jellemző, olyan stratégiák kidolgozása, amelyek figyelembe veszik a fejlett tőkés országok demokratikus hagyományait. A munkásosztály egyre inkább abban érdekelt, hogy a tőkés társadalom általános válságát demokratikus úton lépjük túl, egy olyan alternatívában, amely elkerülhetővé teszi a gazdasági, politikai és katonai katasztrófák halmozódását. Ezért a szocialista forradalom hosszadalmas strukturális és funkcionális átalakulások folyamata, amely megváltoztatja a társadalmi-politikai viszonyokat, megalapozza az újító társadalmi csoportok és osztályok hegemoniáját.

A szerző külön kitér a szocialista demokrácia és a politikai vezetés lényegi összefüggéseire. Kimutatja, hogy a létrejött szocialista társadalmakban milyen társadalmi rendelkezésekhez és elidegenedéshez vezethet, ha a társadalmi változások szubjektumai és közvetkezményeinek viselői nem vesznek részt az opciók és a döntések kidolgozásában, ha nem nyilváníthatják ki kellőképpen akaratukat. Ahhoz, hogy a vezetés a szocializmusban se legyen technokratikus jellegű, fontos a gazdasági döntéshozatal demokratizálása. A szerző utal arra, hogy a szocialista politikai rendszer elméleti kérdései sokáig klasszikus tételek ismételtetésére redukálódtak, az egyszerű tapasztalat kanonizálására, amely nem rendelkezett minden szempontból az egyetemes érvényesség attribútumaival. Ez annál inkább fontos kérdés, mivel a politikai rendszer a szocialista társadalomnak

olyan autonóm részrendszere, amelynek megszervezése és működése egészében meghatározza a társadalom funkcionalitását, s ezért közvetlenül összefügg az új típusú szocialista viszonyok demokratikus tartalmával. Ilyen értelemben a munkásosztály vezető szerepe a szocialista társadalomban és államban nem jelent egyúttal kiváltságos helyzet, a szövetséges társadalmi osztályok és csoportok fölötti uralmat. A szocialista demokrácia a politikai viszonyoknak egy bizonyos funkcionalitását jelenti, amely társadalmi önkormányzatot feltételez, az összes osztályok és rétegek részvételét nemcsak a végrehajtásban, hanem a döntéshozatalban is. A szerző itt Valter Romant idézi, aki szerint a szocialista demokrácia a hatalom társadalmi ellenőrzését („ellenhatalom”) jelenti, az ellenőrzés pedig magában foglalja a képviselőiség módját és fokát. A szocialista demokrácia ilyen értelemben az előző demokráciák normáit és formáit folytatja, új tartalmakkal gazdagítva ezeket. Ezt a folytonosságot azonban a szocializmus építésének eddigi szakaszaiban sok esetben elhanyagolták vagy aláértékelték.

A szocialista demokrácia a kommunista párt vezető szerepére is kiterjed. A párt vezető szerepe akkor ténylegesen demokratikus, ha nem válik erőltetett, kényszerített, kívülről diktált tényezővé, hanem a társadalmi osztályokkal és csoportokkal való szövetségen alapuló együttműködésben nyilvánul meg. Ez feltételezi az állandó dialógust az összes társadalmi rétegekkel, valamint a bürokratizmus s a formalizmus kiküszöbölését, amelyek eltűlése adott körülmények között az elidegenedés forrásává válhat. A politikai döntés csak annyiban járulhat hozzá az elidegenedés megszüntetéséhez, amennyiben *humanizálja* az objektív szükségszerűség minden megnyilvánulását.

A könyv utolsó fejezetében a szerző a társadalom és egyén viszonyának elemzésére tér ki a szocializmus körülményei között. Ilyen szempontból a fő hangsúly az egyéneknek a szocialista társadalomba való integrációjára tevődik, amely egy autentikus társadalmi szerződés létrejöttében egy új típusú társadalmi funkcionalitásként valósulhat meg. A szocializmus természetéből adódóan nincs antagonizmus a társadalom egésze és az egyes társadalmi csoportok között, de szó lehet a társadalomba kellőképpen nem integrált egyénekről vagy ezek csoportosulásairól. Ez a probléma nagyobb figyelmet követel az elidegenedés elméletének, amely a szocializmus körülményei között stratégiaileg így fogalmazható meg: nem elég az elidegenedés okait megszüntetni, hanem az egyénre való kihatásait is fel

kell számolni. Ez együtt jár a társadalom és annak intézményrendszere egyénfölt-tiségének, szakralizációjának meghaladásával, a társadalmi érdekek és intézmények teljes érvényű humanizálásával. Csak így nyerhet valóságos tartalmat a mindmáig utópikusnak tűnő kanti megfogalmazás, amely szerint az ember önmagában cél. Ezt így fordíthatnók le a gyakorlat nyelvére: a társadalom van az emberért, nem az ember a társadalomért.

A szocialista társadalom rendszerelfogása kimutatja: a szocialista társadalom megvalósítása feltételezi, hogy — egységes autonóm rendszerre szerveződve — minden vonatkozásban túlhaladja az előző társadalmak történelmi korlátait. Ezzel olyan perspektívát nyit az emberiség számára, amely a megvalósult humanizmus és szabadság reményének forrásává válhat.

Veress Károly

KÖNYVRŐL KÖNYVRE

KOVÁCS ÁKOS: BÉCS UTÁN — PÁRIZS ELŐTT. JÓZSEF ATTILA HATVANBAN

A Hatvany Lajos Múzeum 5. füzeteként megjelent kiadvány mind a választott tárgy közérdekűsége és tudományos megközelítése tekintetében, mind grafikailag-nyomdatechnikailag messze túlép a többnyire helytörténeti jellegű vidéki vállalkozásokon. Kovács Ákos (aki a hatvani múzeumi füzetek szerkesztője is) példás lelkiismeretességgel gyűjtötte össze, jegyzetelte és magyarázta mindazt a dokumentumanyagot, leveleket, cikkeket, verseket, képeket, amelyek József Attila költői pályáján a hatvani momentumot megvilágíthatják. Bécs után és Párizs előtt József Attila a XX. század eleji magyar irodalomban jelentős szerepet játszó mecénás-író, Hatvany Lajos vendége volt, a Deutsch-kastélyban, 1926 augusztusában. (Ezt megelőzően Bécsben találkoztak; Lesznai Annával, Hatvany unokatestvérével ugyancsak kapcsolatban állott a költő 1925 őszétől.)

Az életrajzi és filológiai adalékok, helyesbítések mellett a hatvani vonatkozások a József Attila-probléma néhány lényegi kérdését is érintik. Erdemes kiemelni például, hogy „a költőnek Hatvanyval szemben szabályos apakomplexusa volt”. Kovács Ákos ezt az állítást Hatvanynak az ötvenes évek elején keletkezett, könyvben még publikálatlan József Attila-tanulmányával támasztja alá. Az ide vonatkozó részlet: „Ami a *bögést* illeti, melyet Attila a levelében emleget, az csakugyan megtörtént. Mégpedig épp e többnapos tartózkodása folyamán a házban. Mert este, amikor én már lefeküdtem, az ágyam szélére ült, s belebeszélgettünk az éjszakába. Egyszer csak elsírta magát, s fölem hajolt, homlokomat csókolta, s azt magyarázta, hogy apja helyett én vagyok az apja... Még akkor nem sejtettem, hogy szegény Attila idegbajának első jele volt ez a kínos jelenet. S bevallom húzódoztam előle. Aminthogy végeérhetetlen marxista és freudista, magánbeszédre és egyhangúan ledarált előadásai is inkább taszítottak, mint vonzottak. Hiába igyekeztem titkolni a normálember ösztönös húzódozását az abnormitás elől — *megérezte*. Ezért mondta sokszor: *Maga nem szeret, Laci bácsi!* Pedig szerettem, testvérien, de az egészséges idegimnek ösztönös reakciója ellen a dült idegzetű szegény Attilával szemben fájdalom, tehetetlen voltam.”

(Érdekes, József Attila erdélyi kapcsolatait követve, számunkra különösen érdekes és fontos asszociáció: Gaál Gábor ugyancsak fiúi érzéseket táplált „Laci bácsi”, Hatvany iránt, amint erről levelei tanúskodnak. A Gaál—József Attila-kapcsolatnak bizonyára ez az egyik forrása, magyarázata!)

Idézett tanulmányában Hatvany szavá teszi a Babits és József Attila közötti konfliktust is. Íme: „Babits minden versét könyv nélkül tudta, ezért fáj neki úgy, hogy Babits a Baumgarten díjat megtagadta neki [!]. Szegény fiú képes volt órákig elmonologizálni a rajta esett, valóban égbe kiáltó injuria ellen. Amikor a fél-díjat kapta, valósággal felhőrdült. Nem bírt magával; úgy írta a cikkét Babits ellen, mintha csak maga ellen írta, minden szóval káromolva, amit legjobban szeretett; már ti. Babits költészetét s abban Babits személyét.” (Kovács Ákos helyreigazítja

az emlékező kronológiai tévedését, ám a lényegét illetően nem vonja, nem is vonhatja kétségbe a két nagy költő viszonyának, József Attila magatartásának magyarázatát.)

Az igényes kis könyv dokumentumai közül kiemelkednek József Attila ifjúkori szerelmének, az osztrák Hertha Böhmnnek a költőhöz írt levelei (1926. dec. 27.—1927. júl. 25.). Noha e levelezés másik fele, a József Attila-levelek mindmáig nem kerültek elő, így is gazdag információkkal szolgál a feltárt — József Attila válogatott levelezését tartalmazó kötetben nem található — anyag a pályakezdés éveiről, a korai társkeresésről. (*Statistikai Kiadó Vállalat. Bp., 1980.*)

K. L.

COPIII CAPABILI DE PERFORMANȚE SUPERIOARE

A tekintélyes *Caiete de pedagogie modernă* 9. kötete ezúttal még a szokásosnál is magasabb szinten elégíti ki a gyakorló és leendő pedagógusok és általában a nevelésben érdekeltet vagy iránta érdeklődők igényeit. Már a válogatás nagy szakértelmet, gondos mérlegelést, az idevágó klasszikus és legkorszerűbb szakirodalomra való teljes rálátást követel. Ezt a munkát példásan látja el Tiberiu Bogdan, akinek bevezető tanulmányából kiderül, milyen nehézségekkel kell megküzdenie már a fogalomtisztázás szintjén annak, aki választ keres arra, mi is a tehetséges, a rendkívüli képességű, a „szuperintelligens“ gyermek. Tiberiu Bogdan leszögezi, hogy olyan szövegeket vett fel válogatásába, amelyeknek célja a humán és a műszaki-matematikai tudományok, a művészet, valamint a szervezési gyakorlat terén korán megmutatkozó átlagon felüli képességek vizsgálata. Hangsúlyozza, hogy céltudatosan mellőzte — nagyfokú népszerűségük ellenére, vagy éppen azért — a sport területén végzett teljesítmények kutatását, mert meggyőződése szerint ezek a teljesítmények önmagukban nem viszik előbbre a társadalmi haladást, és nem járulnak hozzá tartósan egy-egy nemzet tényleges tekintélyéhez. Nem csekély keserűséggel állapítja meg, hogy az 1979-es Nemzetközi Iskolai Olimpiász (London: matematika, Moszkva: fizika, Leningrád: kémia) nyertesei teljesítményének sajtóvisszhangja messze mögötte maradt annak, ahogyan a hírközlés minden korszerű eszközével világgá harsonázzák annak a fiúnak vagy lánynak a kiválóságát, aki, ha aznap éppen „formában volt“, rekordot állított fel. Nem a testnevelés lebecsülése, hanem a társadalom érdekeinek elkötelezett aggodalom és felelősség készíteti a kétféle teljesítmény nem azonos megbecsülését felpanaszolni, főként az anyagi ráfordítás tekintetében.

Maga a hét fejezetre tagolt válogatás a következő címek alá csoportosítja a képességkutatás és -fejlesztés főbb szempontjait: *A kérdés társadalmi jelentősége, A tehetség természete, A tehetséggel kapcsolatos felfogások* (itt szerepel a híres-hírhedt múlt századi Francis Galton *Hereditary genius* című, sokat vitatott, de semmiképpen el nem hanyagolható könyvének az a fejezete, amelyben a szerző megkísérli az egyének osztályozását képességeik szerint), *A rendkívüli teljesítményű gyermekek lélektana, A rendkívüli teljesítményekre képes gyermek azonosításának módzatai, A rendkívüli képességű gyermek nevelése a családban és az iskolában* (amelyben — E. Paul Torrance tollából — olyan tanulmány olvasható, amely a tehetséges gyermek emberségesebb [!] nevelésére hívja fel a figyelmet), végül pedig az előremutató *Korszerű kísérletek és irányzatok*.

Minden fejezetet rövid tartalmi összefoglalás vezet be, a tanulmányokat a vonatkozó és a felhasznált teljes szakirodalom egészíti ki, Tiberiu Bogdan pedig a kötetet bevezető tanulmánya lábjegyzetében közli azokat a forrásokat, amelyek a vázlat szerűen tárgyalt problematika bővebb kifejtését tartalmazzák. (*Editura didactică și pedagogică. Buc., 1981.*)

Sz. J.

CSAKÁNY ANTAL—DR. VAJDA FERENC: JÁTÉKOK SZÁMÍTÓGÉPPAL

Az NDK-beli, csehszlovák, szovjet és magyar közös könyvkiadási megállapodás alapján létrejött *Népszerű kibernetika* sorozat legújabb kötete a számítógépek birodalmába kalauzolja olvasóit. A modern embernek ezt az igen hasznos munkaeszközét a jelen esetben nem tudományos, gazdasági stb. feladatok megoldására használják, hanem új szerepkörben mutatják be: játékosként.

A játék az ember egyik legősibb, legtermészetesebb tevékenysége. Gyermekekorunkban kitölti egész életünket, felnőve, az örök nosztalgia mellett biztosan üzzük valamilyen formáját. Mindannyian, mindig játszunk. Néha csak egy szerep meghatározta lehetőségek között, mely szerepet például kedvelt és kevésbé szeretett rokonaink számára találunk ki, máskor azonban szinte teljesen elszakadva mindenféle realitástól, színezett figurák önkényesen kitalált lépései között keresünk menedéket, új erőt — vallják a szerzők.

Az elektronikai ipar forradalmasította a játékgyártást. A játékok nagy része automatizált csodamasina lett. A könyvet olvasva meggyőződhetünk arról, hogy a számítógéppel való játék minőségi ugrást jelent az életre felkészítő játéktevékenységben. Játzópartnerként könnyebben megbarátkoznak vele ellenségei is.

E könyv alapja tulajdonképpen egy programcsokorék: „bevált receptgyűjtemény” — ahogy a szerzők nevezik. Az ismertetett játékokat fajtájuk szerint a következőképpen osztályozzák: logikai és táblás játékok, szám- és szerencsejátékok, a természeti, technikai és társadalmi jelenségeket szimuláló játékok. Az első kategóriába tartozik az amóba, a go, a dáma- és a hatyalog-játék, a másodikba a bűvös négyzet, a rulett és a kártyajátékok (huszonegyes, póker, bridzs stb.). Ebben a két csoportban mind klasszikusnak mondható játékot találunk. Ezzel szemben a harmadikban olyan játékok szerepelnek, amelyek a számítógép sajátos adottságaiból nőttek ki. Külön fejezet foglalkozik a nyelvi játékokkal, a számítógépes grafikával és a játékok királynőjével, a sakkal.

A számítógépes programok mellett a szerzők ismertetik a játékok programozásának főbb módszereit, matematikai alapjukat. A programok kevés kivétellel BASIC nyelven íródtak. A BASIC a Beginners All-purpose Symbolic Instruction Code (=kezdők általános szimbolikus utasításkódja) rövidítése. Ez a feladatra orientált, a FORTRAN-hoz hasonló programozási nyelv könnyen megtanulható. Igen alkalmas játékprogramok szerkesztésére, mivel jól használható párbeszédés üzemben (a számítógép és kezelője, jelen esetben a játékos többszöri üzenetváltását teszi lehetővé).

A könyvet a szerzők elsősorban a programozói munkakörben dolgozóknak szánták kikapcsolódásként a sok rutinfeladat között, lehetőséget adva a szakmai továbbfejlődéshez. Erről így vallanak az előszóban: „Nekünk is meg kell tanulnunk a számítógép minden csínját-bínját. Mindenben ki kell alakítani a korlátok és lehetőségek olyan érzését, hogy felszabadultan, hasznos célokra maximális hatékonysággal tudja alkalmazni. Azonban senki sem lesz hangszere mesterévé, ha a tanulás folyamata alatt csupán skálázik, vagy ha csak merev, feszes versenyműveket gyakorol. Néha kellemes melódiákat, fülbemászó dallamokat, magunkcsinálta daltöredékeket is kell gyakorolni ahhoz, hogy a hangszerezen való játékban a szinte öntudatlan készség szintjét elérjük. A számítógép esetében ezeket a tudat alatti folyamatokból kialakuló kedvelt melódiákat a játékok helyettesíthetik.”

Haszonnal forgathatják ezt a könyvet a programozást tanulók is, hiszen sok tanulságos információt rejt magában, és feltárja a programozás szépségeit.

A számítógépes játékok a nagyközönség számára egyelőre nem hozzáférhetőek. Még nem jutott el az emberiség a civilizációnak arra a fokára, hogy minden lakásban legyen személyi számítógép. (Legegyszerűbb változata billentyűzetből, egy mikroszámítógépből, kazettás magnetofonból és képernyőből áll.) Reméljük azonban, nincs már messze az az idő, amikor minden családban lesz ehhez hasonló berendezés, amely sok gyakorlati feladata mellett igazi játszótársunk is. (Műszaki Könyvkiadó. Bp., 1980.)

Sz. L.

